تارىخنىڭ ساۋاقلىرى

ئەركىن سىدىق

2024-يىلى 5-ئاينىڭ 28-كۈنى

كىرىش سۆز

ئامېرىكىدا ياشاپ، ئىنسانلارنىڭ 5000 يىللىق يازما تارىخىنى بىرلەشتۈرۈش، شۇ ئارقىلىق ئۇنى ئىنسانىيەتكە ياخشى خىزمەت قىلدۇرۇش يولىدا ئالاھىدە تۆھپە قوشقان بىر كىشى بار. ئۇنىڭ ئىسمى ۋىللىيەم جەيمىز دۇرانت (William James Durant, 1885 – 1981). ئۇ ھەم تارىخشۇناس، ھەم پەيلاسوپ بولۇپ، «مەدەنىيەتلىشىشنىڭ ھېكايىسى» دېگەن ئىسىمدىكى 11 توملۇق كىتابى بىلەن دۇنيادا مەشھۇر بولغان، ھەمدە 1977-يىلى ئامېرىكىنىڭ «پرېزىدېنتلىق ئەركىنلىك مېدالى» غا ئېرىشكەن. ۋىللىيەم ئەپەندى ئايالى ئارىئېل دۇرانت (Ariel Durant) بىلەن بىرلىكتە ئىنسانلارنىڭ 5000 يىللىق يازما تارىخنىڭ ساۋاقلىرىنى يەكۈنلەپ، «تارىخنىڭ ساۋاقلىرى» (The Lessons of History) دېگەن ئىسىمدا بىر 100 بەتلىك كىتاب يېزىپ، ئۇنى 1968-يىلى ئېلان قىلغان بولۇپ، بۇ كىتابمۇ ۋىللىيەمنىڭ باشقا ئەسەرلىرىگە ئوخشاشلا دۇنياغا كەڭ تارقالغان ۋە دۇنيادا زور تەسىر قوزغىغان. مەن مەزكۇر ماقالىدا «تارىخنىڭ ساۋاقلىرى» دىكى بىر قىسىم مەزمۇنلارنى تونۇشتۇرىمەن. مەن تونۇشتۇرىدىغان مەزمۇنلار يەر شارى، بىيولوگىيە، مىللەت، ئەخلاق ۋە دىن قاتارلىق كۆپلىگەن ساھەلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ۋىللىيەمنىڭ كىتابىدىكى مىساللاردا تارىخىي كىشىلەر ۋە تارىخىي جايلارنىڭ ئىسىملىرى ناھايىتى كۆپ ئىشلىتىلگەن بولۇپ، مېنىڭ ئۇلارنى ئۇيغۇرچىغا توغرا تەرجىمە قىلىش ئىمكانىيىتىم يوق. شۇڭلاشقا مەن مەزكۇر ماقالىدە كىتابتىكى ئۆزۈم مۇھىم دەپ قارىغان يەرلەرنىڭ ئاساسىي مەزمۇنىنى بايان قىلىدىغان بولۇپ، ھەرگىزمۇ سۆزمۇسۆز تەرجىمە قىلمايمەن. ئەگەر ئۆزۈمنىڭ سۆزىنى قوشماقچى بولسام ، ئۇنى بىر «ئىلاۋە» شەكلىدە قوشىمەن. مەن ئىنگلىزچە بىلىدىغان قېرىنداشلارغا ئەسلىدىكى كىتابنى بىۋاستە ئوقۇپ چىقىشنى تەۋسىيە قىلىمەن.

بىز ھازىر تارىخنىڭ بىر ناھايىتى ھالقىلىق پەيتىدە ياشاۋاتىمىز. بىز ئۇيغۇرلار تارىختا بىر مىللەت سۈپىتىدە گۈللىنىپ باققان. ئوتتۇرا ئاسىيادىكى بىردىنبىر ھۆكۈمران مىللەت بولۇپ دۇنيانى سوراپ باققان. ئەمما كېيىن ئارقىمىزغا چېكىندۇق. ئاجىزلاشتۇق. بىر مەزگىل «ئۇيغۇر» دېگەن مىللەت نامىنىمۇ يوقىتىپ قويدۇق. ھازىر بولسا بىر مىللەت سۈپىتىدە يەر شارىدىن يوقىلىپ كېتىش خەۋپىگە دۇچ كەلدۇق. مېنىڭ مۇشۇنداق بىر پەيىتتە ئوقۇرمەنلەرنى «تارىخنىڭ ساۋاقلىرى» دىن خەۋەردار قىلماقچى بولغىنىمدا مۇھىم سەۋەب بار. ئۇ بولسىمۇ ئوقۇرمەنلەرنى تارىخنىڭ ساۋاقلىرى ئاساسىدا ھازىرقى ئەھۋالىمىزنى توغرا ئانالىز قىلىش ۋە توغرا چۈشىنىش بىلىملىرى بىلەن تەمىنلەش. بۇ بىلىملەر ئۆزىمىزنى ھازىرقى ناچار تەقدىرىدىن قۇتۇلدۇرۇشقا يەتمەيدۇ. ئەمما ئۇ ئەگەر بىز ئۆز تەقدىرىمىزنى ياخشى تەرەپكە ئۆزگەرتمەكچى بولساق، ئەگەر

بىز بىر مىللەت سۈپىتىدە ساقلىنىپ قالماقچى بولساق، ياكى ئەگەر بىز ئۇيغۇر بولۇپ يەر شارىدا داۋاملىق ياشىماقچى بولساق، بۇنىڭدىن كېيىن قانداق قىلساق بولىدىغانلىقى ھەققىدە بىزگە بىر قىسىم ياخشى ئىدىيەلەرنى ئۆگىتىدۇ. مانا بۇ مېنىڭ مەزكۇر ماقالىنى تەييارلاشتىكى يەتمەكچى بولغان ئارزۇيۇم.

ھازىر ئۇيغۇر پىروجېكت فوندى 2024-يىللىق «ئىستانبۇلدا 20 لېكسىيە» پائالىيىتىنى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن جىددىي تەييارلىق قىلىۋاتىدۇ. بىز مۇشۇ پائالىيەت ئۈچۈن يېزىلغان ماقالىلەرنى توپلاپ،

«دەۋر ۋە بىز — 2024» دېگەن ئىسىمدا بۇ يىل 9-ئايدا بىر كىتاب چىقىرىمىز، ھەمدە ئۇنى

لېكسىيەگە كەلگەن قېرىنداشلارغا ھەقسىز تارقىتىپ بېرىمىز. مەزكۇر كىتاب ئۈچۈن ۋەدە قىلىنغان ماقالىلەرنىڭ سانى ھازىر 40 پارچىگە يېقىنلاشتى. مەن تەييارلاۋاتقان مەزكۇر ماقالىمۇ ئاشۇ كىتابقا كىرگۈزۈلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، مەن مەزكۇر ماقالىنىڭ بىر قىسىم مەزمۇنىنى بۇ يىل

9-ئاينىڭ 21- ۋە 22-كۈنلىرى ئىستانبۇلدا ئۆتكۈزۈلىدىغان «ئىستانبۇلدا 20 لېكسىيە — 2024»

پائالىيىتىدىمۇ بىر لېكسىيە قىلىپ سۆزلەيمەن. مەزكۇر لېكسىيە پائالىيىتى 2 كۈنلۈك ھەقسىز ئالىي مەكتەپ ئوقۇشىغا باراۋەر بولۇپ، مەن ئىمكانىيىتى بار قېرىنداشلارنىڭ ھەممىسىگە مەزكۇر پائالىيەتكە قاتنىشىشنى تەۋسىيە قىلىمەن، ھەمدە بۇ ئىشتا بىزنى قوللاپ بەرگەن بارلىق قېرىنداشلارغا ئالدىنئالا رەھمەت ئېيتىمەن.

William Durant

Durant in 1967

1-رەسىم: «تارىخنىڭ ساۋاقلىرى» دېگەن كىتابنىڭ ئاپتورى ۋىللىيەم دۇرانت.
https://en.wikipedia.org/wiki/Will_Durant

1. تارىخ ۋە يەر شارى

تارىخقا «ئۆتمۈشتىكى ئىشلار» ياكى «ئۆتمۈشنىڭ خاتىرىسى» دەپ ئېنىقلىما بېرىشكە بولىدۇ. ئىنسان تارىخى ئالەم بوشلۇقىدىكى بىر كىچىك جايغا ئوخشاش بولۇپ، ئۇنىڭ بىرىنچى ساۋىقى، ئۇنىڭ ئاددىي (modesty) بولۇشىدىن ئىبارەت. ھەر قانداق بىر پەيتتە، بىر قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز يەر شارىغا ناھايىتى يېقىن كېلىپ، بىزنىڭ كىچىك شارىمىزدا ئېغىر ۋەھىمە پەيدا قىلىشى، ياكى ئۇنىڭ ئۈستىدىكى ئادەم ۋە ھايۋانلارنى يالقۇن ۋە ئىسسىقلىق بىلەن تۇنجۇقتۇرۇۋېتىشى مۇمكىن؛ ياكى بولمىسا قۇياشنىڭ بىر پارچىسى بۆلۈنۈپ چىقىپ، بىزنىڭ ئۈستىمىزگە چۈشۈپ، يەر يۈزىدىكى بارلىق غەم ۋە ئازابلارنى ئاخىرلاشتۇرۇشى مۇمكىن — بەزى كىشىلەرنىڭ دېيىشىچە، بىرقانچە ئاسترونومىيەلىك دەۋرلەردىن بۇرۇن يەر يۈزىدە ئاشۇنداق ئىشلار يۈز بېرىپ باققان ئىكەن. بىز تارىختىكى ئاشۇنداق مۇمكىنچىلىكلەرنى قوبۇل قىلىمىز.

تارىخ جۇغراپىيەگە باغلانغان بولىدۇ. ھەر كۈنى دېڭىز سۈيى مەلۇم جايلاردا قۇرۇقلۇققا بۆسۈپ كىرىدۇ، ياكى قۇرۇقلۇق دېڭىزغا بۆسۈپ كىرىدۇ. شەھەرلەر سۇ ئاستىدا غايىب بولىدۇ. تاغلار ئېگىزلەيدۇ ياكى ئۆرۈلىدۇ. دەريا سۇلىرى كۆپىيىدۇ ۋە كەلكۈن پەيدا قىلىدۇ، ياكى قۇرۇپ كېتىدۇ، ياكى بولمىسا ئېقىم يوللىرىنى ئۆزگەرتىدۇ. ئويمانلىقلار چۆللۈككە ئايلىنىدۇ، ۋە بويۇن (ئىككى چوڭ قۇرۇقلۇقنى تۇتاشتۇرىدىغان تار يەر) لار تۈز يوللارغا ئايلىنىدۇ. جۇغراپىيە كۆزى بىلەن قارىغاندا، يەر يۈزىنىڭ ھەممىسى ئاقما جىسىمغا ئوخشاش بولۇپ، ئىنسانلار ئۇنىڭ ئۈستىدە خەتەرلىك مۇھىت ئىچىدىكىگە ئوخشاش ماڭىدۇ.

كىلىمات بىزنى ھازىر بۇرۇنقىلار ئېيتقاندەك قاتتىق كونترول قىلالمايدۇ، ئەمما ئۇ بىزنى چەكلەيدۇ. ئىنسانلارنىڭ چېۋەرلىكى كۆپىنچە ۋاقىتلاردا جۇغراپىيەنىڭ نۇقسانلىرى ئۈستىدىن غالىب كېلىدۇ. مەسىلەن، ئىنسانلار چۆللۈككە سۇ باشلاپ كېلەلەيدۇ، ھەمدە سەھرايى كەبىرنىڭ ھاۋاسىنى ھاۋا تەڭشىگۈچ بىلەن سوۋۇتالايدۇ. تاغلارنى تۈزلىۋېتەلەيدۇ. دۆڭلۈكنىڭ يانتۇلۇقلىرىدا پەلەمپەي ئېتىزلارنى بەرپا قىلىپ، ئۈزۈم ئۈستۈرەلەيدۇ. دېڭىز يۈزىدىكى بىر يەردىن يەنە بىر يەرگە بارالايدىغان لەيلىمە شەھەرلەرنى ياسىيالايدۇ، ھەمدە بىر جايدىن يەنە بىر يىراق جايغا ئۇچۇپ بارىدىغان گىگانت قۇشلارنى ياسىيالايدۇ. ئەمما بىر چوڭ قۇيۇن ياساشقا ئەسىرلەر كەتكەن بىر شەھەرنى بىر سائەت ئىچىدىلا ۋەيران قىلىۋېتەلەيدۇ. بىر مۇز تاغ بىر لەيلىمە ساراي (يەنى نەچچە مىڭ كىشىلىك ساياھەت پاراخوتى) نى ئىككى پارچە قىلىپ، ئۇنىڭ ئۈستىدىكى مىڭلىغان ساياھەتچىلەرنى ئۇچۇرۇپ سۇغا تاشلىۋېتەلەيدۇ. ئەگەر يامغۇر ئازلاپ كەتسە، ئوتتۇرا ئاسىيادىكىگە ئوخشاش مەدەنىيەتلەشكەن شەھەر-كەنتلەر قۇم ئاستىدا غايىب بولىدۇ. ئەگەر يامغۇر بەك كۆپ يېغىپ كېتىدىكەن، ئوتتۇرا ئامېرىكىدىكىگە ئوخشاش مەدەنىيەتلەشكەن شەھەر-كەنتلەر تۇنجۇقۇپ جاڭگاللىغا ئايلىنىپ كېتىدۇ. ئەگەر بىز گۈللەپ ياشناۋاتقان زېمىندا تېمپېراتۇرا 20 گىرادۇس ئۆرلەپ كېتىدىكەن، بىز مۆكۈدەپ قالغان ياۋايى مەخلۇقلارغا ئايلىنىپ قالىمىز. يېرىم ئىسسىق بەلباغ كىلىماتىدا يېرىم مىليارد ئىنسان چۈمۈلىگە ئوخشاش كۆپىيىپ ياشىيالايدۇ، ئەمما ھاۋا سوۋۇپ كەتسە ئۇلار كىلىماتى ياخشى يەرلەردىن كەلگەن تاجاۋۇزچىلارغا ئاسانلا يەم بولۇپ كېتىدۇ. ئىنسانلار بىر ئەۋلادتىن يەنە بىر ئەۋلادقىچە

يەرنى بويسۇندۇرۇش قابىلىيەتلىرىنى بارغانسېرى كۆپلەپ يېتىلدۈرۈپ ماڭىدۇ، ئەمما ئۇلار ئەڭ ئاخىرىدا ئاشۇ يەرنىڭ ئىچىدە تاشقا ئايلانغان جىسىملارغا ئۆزگىرىپ ياتىدۇ.

جۇغراپىيە — تارىخنىڭ ماتېرىئاسى ياكى قېلىپى، تارىخنىڭ ئوزۇقلاندۇرغۇچى ئانىسى، ھەمدە تارىخنىڭ تەربىيە بېرىدىغان ئۆيى. دەريا، كۆل، قۇملۇقتىكى يېشىل بوستانلىق ۋە ئوكيانلار ئۆزلىرىنىڭ قىرغاقلىرىغا كۆچمەن ئىنسانلارنى جەلپ قىلىپ ئەكېلىدۇ. سەۋەبى، سۇ — ئورگانىزملار ۋە كەنت-مەھەللىلەرنىڭ جېنى بولۇپ، ترانسپورت ۋە سودا ئىشلىرىنىمۇ ئەرزان قاتناش يوللىرى بىلەن تەمىنلەيدۇ.

كولۇمبۇ (Columbus) ۋە ۋاسكو (Vasco) نىڭ 1492-يىلى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى دېڭىز سەپەرلىرى ئىنسانلارنىڭ دېڭىزغا جەڭ ئېلان قىلىشىنىڭ باشلىنىشى بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن دۇنيانىڭ مەدەنىيەتلىشىش ۋە گۈللىنىش ئەھۋالىدا غايەت زور ئۆزگىرىشلەر بولدى. ئايروپىلاننىڭ تەرەققىياتى مەدەنىيەتلىشىشنىڭ خەرىتىسىنى قايتا ئۆزگەرتىدۇ. دەريا ۋە دېڭىزلارنىڭ سودا قاتناش يولى سۈپىتىدە ئىشلىتىلىشى بارغانسېرى ئازلاپ، ئادەم ۋە سودا مەھسۇلاتلىرىنى بىر يەردىن يەنە بىر يەرگە توشۇشتا ئۇلارنىڭ ئورنىنى ھاۋا قاتنىشى ئالىدۇ. كەڭ كۆلەمدىكى دېڭىز قىرغاق زېمىنلىرىغا ئىگە ئەنگلىيە ۋە فرانسىيەگە ئوخشاش ئەللەر ئۆزلىرىنىڭ خەلقئارا سودىدىكى پايدىلىق ئورنىنى يوقىتىپ، چوڭ قۇرۇقلۇقلارنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان رۇسىيە، خىتاي ۋە برازىلىيەگە ئوخشاش ئەللەر ئايروپىلان ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ سودا قاتناش يولى ساھەسىدىكى مېيىپلىقىنى ئازايتىدۇ. دېڭىز قىرغىقىغا جايلاشقان شەھەرلەر سودا مەھسۇلاتلىرىنى پاراخوتتىن پويىزغا ياكى پويىزدىن پاراخوتقا توشۇش ئارقىلىق ئېرىشىدىغان بايلىقلىرىنىڭ مىقدارى ئازىيىدۇ. ترانسپورت ۋە ئۇرۇشتا ئىشلىتىلىدىغان دېڭىز كۈچىنىڭ ئورنىنى ھاۋا كۈچى ئالغاندا، بىز تارىختىكى بىر چوڭ ئىنقىلابنى كۆرگەن بولىمىز.

تېخنولوگىيەنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ جۇغراپىيەلىك ئامىللارنىڭ تەسىرلىرى ئاجىزلايدۇ. يەر شەكلىنىڭ خاراكتېرى ۋە تۇزۇلۇشى يېزا ئىگىلىك، كانچىلىق ياكى سودىغا پۇرسەت يارىتىپ بېرىشى مۇمكىن، ئەمما پەقەت لىدېرلارنىڭ تەپەككۇر قابىلىيىتى ۋە يېڭى ئىدىيەلىرى، ھەمدە ئۇلارنىڭ ئەگەشكۈچىلىرىنىڭ ساغلام ئەمگەكلىرىلا ئاشۇنداق مۇمكىنچىلىكلەرنى رېئاللىققا ئايلاندۇرالايدۇ. شۇنداقلا، خۇددى ھازىرقى ئىسرائىلىيەدىكىگە ئوخشاش، ئاشۇنداق ئامىللارنىڭ بىرىكمىسىلا مىڭلىغان توسالغۇلارنى يېڭىپ، بىر يېڭى كۇلتۇر ياكى بىر يېڭى مەدەنىيەتنى شەكىللەندۈرەلەيدۇ. مەدەنىيەتنى تۇپراق ئەمەس، ئادەم ۋۇجۇدقا كەلتۈرىدۇ.

2. تارىخ ۋە بىئولوگىيە

تارىخ — بىيولوگىيەنىڭ بىر قىسمى. يەنى، ئىنسان ھاياتى ئورگانىزملارنىڭ ياكى جانلىق

مەۋجۇداتلارنىڭ قۇرۇقلۇقتا ۋە دېڭىزدا ئۆزگىرىشىنىڭ بىر قىسمى. ئورمانلىقتا ماڭساق سانسىزلىغان قۇشلارنىڭ ئوخشىمىغان ئاۋازلىرىنى ئاڭلايمىز، ۋە بىزدىن ئۇركۇپ تەرەپ-تەرەپكە ئۇچۇپ كېتىشلىرىنى كۆرىمىز. دېڭىز ئاستىغا كىرسەك ئوخشىمىغان بېلىق ۋە باشقا سۇ هايۋانلىرىنىڭ بىزدىن ئۇركۇپ تەرەپ-تەرەپكە قېچىشلىرىنى كۆرىمىز. شۇنىڭ بىلەن بىز ئىنسانلار يەر شارى ئۇستىدىكى جانلىق مەۋجۇداتلار ئىچىدىكى بىر ئاز سانلىقتا تەۋە قوۋم ئىكەنلىكىنى بايقايمىز. ئىنسان يىلنامىلىرى ۋە ئىنسانلار ياراتقان نەتىجىلەرنىڭ ھەممىسى باسقۇچلۇق هاياتنىڭ تارىخىغا ۋە كۆرۈنۈشلىرىگە تەۋە ئىكەنلىكىنى بىلەلەيمىز.

بىيولوگىيە قانۇنىيەتلىرى تارىخنىڭ تۈپ ساۋاقلىرىدىن ئىبارەت بولىدۇ. بىز تەدرىجىي تەرەققىيات جەريانلىرى ۋە سىناقلىرى ئىچىدە ياشايمىز. شۇنداقلا مەۋجۇتلۇقىمىزنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن توختىماي كۈرەش قىلىمىز. ئەڭ ئاخىرىدا بىزنىڭ تەقدىرىمىزنىڭ قانداق بولۇشىنى زامان ۋە ماكانغا ئەڭ ماسلاشقان جانلىق مەۋجۇداتلار هايات قالىدۇ، دېگەن قانۇنىيەت بەلگىلەيدۇ. ئەگەر بەزىلىرىمىز هاياتلىق توقۇنۇشلىرىدىن ساق-سالامەت قېچىپ چىقالىغان بولساق، ئۇ بىز تەۋە بولغان ئادەم گۇرۇپپىسىنىڭ بىزنى قوغدىغانلىقىدىن بولىدۇ. ئەمما ئاشۇ گۇرۇپپىنىڭ ئۆزىمۇ ئۆزىنى ساقلاپ قېلىش سىناقلىرىدىن ئۆتۈشكە مەجبۇر بولىدۇ.

تارىخنىڭ بىر قانچە بىيولوگىيەلىك ساۋاقلىرى بار. ئۇلار تۆۋەندىكىدەك:

(1) هاياتلىق دېگەن رىقابەت دېمەكتۇر

رىقابەت يالغۇز سودىنىڭ هاياتى بولۇپ قالماستىن، ئۇ يەنە هاياتنىڭ سودىسى. يېمەكلىكلەر يېتەرلىك ۋاقىتلاردا بىز تىنچلىق ئىچىدە ياشايمىز، قورساقنىڭ سانى يېمەكلىكلەرنىڭ مىقدارىدىن ئېشىپ كەتكەندە بىز زوراۋانلىققا پاتىمىز. هايۋانلار هېچ بىر ئەندىشە قىلماستىن بىر-بىرىنى يەيدۇ. مەدەنىيەتلەشكەن ئىنسانلار بولسا مەۋجۇت قانۇنلاردىن پايدىلىنىپ بىر-بىرىنى ئىستېمال قىلىدۇ. ھەمكارلىق ھەقىقەتەن مەۋجۇت بولۇپ، ئۇ ئىجتىمائىي تەرەققىياتقا ئەگىشىپ ئېشىپ ماڭىدۇ. سەۋەبى، ھەمكارلىقمۇ رىقابەتنىڭ بىر خىل قورالى ۋە شەكلى. بىز ئۆز گۇرۇپپىمىز ئىچىدە ھەمكارلىشىمىز، يەنى ئائىلىمىزدە، جامائەت ئىچىدە، تەشكىلاتلار ئىچىدە، مەسچىتتە، سىياسىي پارتىيە ئىچىدە، ۋە مىللەت ئىچىدە ھەمكارلىشىمىز. مەقسەت ئۆز گۇرۇپپىمىزنىڭ باشقا گۇرۇپپىلار بىلەن رىقابەتلىشىش ئىقتىدارىنى ئاشۇرۇش. ئۆزئارا رىقابەتلىشىدىغان گۇرۇپپىلار ئۆزئارا رىقابەتلىشىدىغان ئادەملەرگە ئوخشايدۇ. يەنى، ئۇلاردىمۇ ئاچ كۆزلۈك، ئۇرۇشقاقلىق، بۆلۈنۈش، ۋە ئېھتىخارلىق بار بولىدۇ. بىزنىڭ ۋەتىنىمىز بىزنىڭ كىم ئىكەنلىكىمىزنىڭ نامايەندىسى بولۇپ، ئۇ بىزنىڭ كىملىك ماھىيىتىمىزگە ۋەكىللىك قىلىپ، بىز قىلماقچى بولغان ياخشى ۋە يامان ئەمەللەرنى چوڭ دائىرە ئىچىدە قىلىدۇ. بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز نەچچە مىڭ يىللاپ هايات قېلىش يولىدا ئۆزئارا قوغلىشىش، سوقۇشۇش ۋە ئۆلتۈرۈش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغان بولۇپ، ئۇ ئىشلار بىزنىڭ قېنىمىزدا ساقلىنىپ قالغان. شۇڭا بىز سوقۇشقاق كېلىمىز، پىخسىق كېلىمىز، ۋە تويماس كېلىمىز. ئۇرۇش بىر مىللەتنىڭ يەنە بىر مىللەتنى يېيىش

شەكلى. ئۆرۈش رىقابەتنىڭ ئەڭ يۇقىرى چېكى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ ھەمكارلىقنىمۇ ئىلگىرى سۈرىدۇ. بىز ئۆزىمىزنى ئۇنۇملۇك ھالدا قوغدىيالايدىغان بىر چوڭ گۇرۇپپا ياكى قوۋمنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرمىگۈچە، بىز يەنىلا ئوۋ-ئوۋلاپ ھاياتلىقنى ساقلايدىغان ئايرىم-ئايرىم كىشىلەر ۋە ئائىلىلەرگە ئوخشاش ياشايمىز.

(2) ھاياتلىق دېگەن تاللىنىش دېمەكتۇر

تەبىئەتتىكى جانىۋارلار يېمەكلىك ئۈچۈن، جورا ئۈچۈن ۋە ئۇستۇنلۇك ھوقۇقى ئۈچۈن ئۆزئارا رىقابەتلىشىدۇ. ئاشۇنداق رىقابەت جەريانىدا بەزى جانىۋارلار مۇۋەپپەقىيەت قازىنىدۇ، بەزىلىرى بولسا مەغلۇپ بولىدۇ. مەۋجۇتلۇقنى ساقلاپ قېلىش كۈرىشىدە بىر قىسىم كىشىلەر باشقىلارغا قارىغاندا ئۆزىنى ساقلاپ قېلىش سىنىقىدىن ئۆتۈشنىڭ شەرتلىرىنى ياخشىراق ھازىرلىغان بولىدۇ. تەبىئەت «ئامېرىكا مۇستەقىللىق خىتابنامىسى» غا ئوخشاش ئىنسانلار يېزىپ چىققان ھۆججەتلەر بويىچە ئىش كۆرمەيدۇ. شۇڭلاشقا بىز ھەممىمىز ئەركىن ئەمەس ۋە باراۋەر ئەمەس يارىتىلغان بولىمىز. بىز تۇغۇلغاندىن كېيىن قانداقراق بىر ھالەتكە كىرىپ قالىدىغانلىقىمىزنى مەلۇم دەرىجىدە ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان جىسمانىي ۋە پسىخولوگىيەلىك خاراكتېرىمىز، بىزنىڭ قوۋمىمىزنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرى ۋە ئەنئەنىلىرى، ساغلاملىقىمىز ۋە جىسمانىي قۇدرىتىمىز، روھىي قابىلىيەتلىرىمىز ۋە خاراكتېرىمىزنىڭ سۈپەتلىرى قاتارلىقلار بەلگىلەيدۇ. تەبىئەت ئىنسانلار ئوتتۇرىسىدىكى پەرقلەرنى تولىمۇ ياقلايدۇ، سەۋەبى ئاشۇنداق پەرقلەر ھاياتلىقلارنى تاللاش ۋە شاللاشنىڭ، ھەمدە تەدرىجىي تەرەققىياتنىڭ زۆرۈر ماتېرىيالىدىن ئىبارەت. ئوخشاش نەسىللىك نەرسىدىكى ئۆزئارا پەرقلەر بىر ئومۇمىي ھادىسە. مەسىلەن، بىر جۈپ قوشكېزەك بالىمۇ بىر-بىرىدىن 100 دىن ئارتۇق تەرەپلەردە پەرقلىق كېلىدۇ.

تەڭسىزلىك بىر خىل تەبىئىي ئەھۋال بولۇپ، ئۇ مەدەنىيەتلىشىشنىڭ مۇرەككەپلىشىشىگە ئەگىشىپ ئېغىرلاپ ماڭىدۇ. ئەجدادلاردىن قالغان تەڭسىزلىك ئىجتىمائىي ۋە سۈنئىي تەڭسىزلىكلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ھەر بىر كەشپىيات ئادەتتىن تاشقىرى كىشىلەر ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن نەرسە بولۇپ، ئۇ بۇرۇنقىغا قارىغاندا كۈچلۈكلەرنى تېخىمۇ كۈچلۈك قىلىپ، ئاجىزلارنى تېخىمۇ ئاجىزلاشتۇرىدۇ. ئىقتىسادىي تەرەققىيات ھەر خىل فۇنكسىيەلەرنى تېخىمۇ كۈچلۈك ئورۇنغا ئىگە قىلىدۇ، قابىلىيەتلەرنى تېخىمۇ ئىنچىكە ئايرىيدۇ، ۋە كىشىلەرنى ئۆز قوۋمى ئۈچۈن باراۋەر بولمىغان دەرىجىدە ئەتىۋارلىق قىلىدۇ. ئەگەر بىز ئۆز قوۋمىمىزغا تەۋە ئادەملىرىمىزنى تولۇق چۈشەنسەك، ئۇلارنىڭ ئىچىدىن قابىلىيەتلىرىنى توپلىغاندا پۈتۈن قوۋمنىڭ قابىلىيەتلىرىگە تەڭ كېلىدىغان 30 پىرسەنت سەرخىللارنى تاللاپ چىقالايمىز. ھايات ۋە تارىخ دەل شۇنداق قىلىدۇ.

تەبىئەت بىزنىڭ خىيالىي دۇنيايىمىزدىكى ئەركىنلىك بىلەن باراۋەرلىكنىڭ بىرىكمىسىنى زاڭلىق قىلىدۇ. سەۋەبى، ئەركىنلىك بىلەن باراۋەرلىك ئۆزئارا قەتئىي چىقىشالمايدىغان دۈشمەنلەردىن بولۇپ، ئەگەر بىرى ھۆكۈم سۈرىدىكەن، يەنە بىرى چوقۇم غايىب بولىدۇ. ئەگەر ئىنسانلار

ئەركىن قويۇۋېتىلىدىكەن، ئۇلاردىكى تەڭسىزلىك شىددەت بىلەن كۆچىيىدۇ. تەڭسىزلىكنىڭ يامراپ كېتىشىنى چەكلەش ئۈچۈن ئەركىنلىكنى قۇربان قىلىش كېرەك. 1917-يىلىدىن كېيىن رۇسلار دەل شۇنداق قىلدى. ئېزىلىش دەۋرلىرىدىمۇ تەڭسىزلىك كۆچىيىپ ماڭىدۇ. ئىقتىسادىي قابىلىيەتنىڭ ئوتتۇرا ھال سىزىقىدىن تۆۋەن تۇرىدىغان كىشىلەر باراۋەرلىكنى ئىستەيدۇ، ئۇ سىزىقنىڭ ئۈستىدە تۇرىدىغان كىشىلەر بولسا ئەركىنلىكنى ئىستەيدۇ. ئەڭ ئاخىرىدا قابىلىيىتى ئۈستۈن تۇرىدىغان كىشىلەر يېڭىدۇ. بىيولوگىيە نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، باراۋەرلىك پۈت تىرەپ تۇرالمايدۇ. شۇڭلاشقا كۆيۈمچان پەيلاسوپلار قولغا كەلتۈرۈشنى ئىستەيدىغان نەرسە قانۇنىي ئادالەت سىستېمىسىدىكى تەخمىنىي باراۋەرلىك ۋە ھەممە ئۈچۈن ئوخشاش بولغان ئوقۇش پۇرسەتلىرى. يوشۇرۇن قابىلىيەتلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە ئۆز رولىرىنى جارى قىلدۇرۇشىغا يول قويۇلغان قوۋمنىڭ باشقا قوۋملار بىلەن بولغان رىقابەتتە ئۆزىنى ساقلاپ قېلىش ئېھتىماللىقىمۇ يۇقىرى بولىدۇ.

(3) جانلىقلار چوقۇم بالا تۇغۇپ كۆپىيىشى كېرەك

بالا تۇغۇپ كۆپەيمەيدىغان جانلىقلار ئۈچۈن تەبىئەتنىڭ ھېچبىر كېرىكى يوق. تەبىئەتنىڭ سۈپەتلىكلەرنى تاللىشى ئۈچۈن جانلىقلار سانىنىڭ كۆپ بولۇشى شەرت. تەبىئەتنىڭ تاللىشى ئايرىم-ئايرىم جانلىقلار ئۈستىدە ئەمەس، بەلكى جانلىقلار تۈرى ئۈستىدە بولىدۇ. تەبىئىي تاللىنىش جەريانى مەدەنىيەتلەشكەن ئىنسانلار بىلەن ياۋايى ئىنسانلارنىڭ پەرقىگە پەرۋا قىلمايدۇ. يەنى، پەقەت زامان ۋە ماكانغا ئەڭ ماسلاشقان ئىنسانلارلا ھايات قالىدۇ، قالغانلىرى ھالاك بولىدۇ.

مەدەنىيەت جەھەتتىن بەكرەك تەرەققىي قىلغان ئىنسانلارنىڭ تۇغۇش نىسبىتى تۆۋەنرەك بولىدۇ.

ئادەملەرنىڭ كۆپىيىشى يېمەكلىكلەرنىڭ كۆپىيىشىدىن تېز بولۇپ كەتكەندە، مۇنداق 3 نەرسە تەڭپۇڭلۇقنى ساقلاشقا ئېلىپ بارىدۇ: ئاچارچىلىقتىن ئۆلۈش، يۇقۇملۇق كېسەل بىلەن ئۆلۈش، ۋە ئۇرۇش سەۋەبىدىن ئۆلۈش. ئىشلار تارىختا ئەنە شۇنداق بولۇپ كەلگەن. ھازىر ئۇنىڭ بەزى تەرەپلىرى بىرئاز ئۆزگەردى. مەسلەن، ئەگەر يېزا ئىگىلىك بىلىملىرى تولۇق ئىشقا سېلىنىدىكەن، ھازىر دۇنيادا ئىشلەپ چىقىرىلىدىغان يېمەكلىكلەر ھازىرقى دۇنيا نوپۇسىدىن بىر ھەسسە كۆپ ئىنسانلارنى بېقىشقا يېتىدۇ.
تۇغۇتنى كونترول قىلىش ۋاستىلىرى تۇغۇلغان بالىلارنىڭ ئەقىللىق دەرىجىسىنى تۆۋەنلىتىۋېتەمدۇ؟ سۈنئىي ئۇسۇلدا ھامىلدارلىقنى كونترول قىلىش ۋاستىسىنى ئاددىي ئىنسانلارغا قارىغاندا ئەقىللىق ئىنسانلار بەكرەك ئىشلىتىشى مۇمكىن. يەنى، كىشىلەرنىڭ قارىشىچە، ھامىلدارلىقنى كونترول قىلىش ۋاستىلىرى بالىلارنىڭ ئەقىللىق دەرىجىسىنى تۆۋەنلىتىۋەتمەيدۇ. بالىلارنىڭ ئەقىللىق دەرىجىسىنى ئۆستۈرىدىغان نەرسە ئوقۇش، پۇرسەت، ۋە ئېرىشكەن تەجرىبە-ساۋاقلاردىن ئىبارەت بولۇپ، ھازىرغىچە ئەقلىي كۈچىنىڭ ئادەم گېنى ئارقىلىق بىر ئەۋلادتىن يەنە بىر ئەۋلادتا ئۆتىدىغانلىقىغا ئائىت ھېچ قانداق پاكىت يوق.

دوكتورلۇق ئۇنۋانى بار ئادەمنىڭ باللىرىمۇ پەقەت ئوقۇش ۋە باشقا ھەر خىل زوّرۇر جەريانلارنى بېسىپ ئوّتۇش ئارقىلىقلا ئوّزىنىڭ ئەقىللىق دەرىجىسىنى ئوّستۇرەلەيدۇ. بىيولوگىيە نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، بالىلارنىڭ جىسمانىي جەھەتتىن كۈچلۈك بالا بولۇپ تۇغۇلۇشى ئۇلارنىڭ كىمنىڭ بالىسى بولۇپ تۇغۇلغانلىقىغا ياكى ئەجدادىنىڭ ئەقىللىق كىشىلەردىن بولغىنىغا قارىغاندا تېخىمۇ مۇھىمراق ئورۇندا تۇرۇشى مۇمكىن. بەزىلەرنىڭ قارىشىچە، دېھقانلارنىڭ قېنى ئەڭ ياخشى بولۇپ، پەيلاسوپلاردىن تۇغۇلغان باللار دېھقانلارنىڭ باللىسىغا يەتمەيدۇ.

تارىختا جەمئىيەتنىڭ يۇقىرى قاتلىمىدىكىلەر ياكى بايلار تۇغۇتنى كونترول قىلىپ ئاز تۇغۇپ، جەمئىيەتنىڭ توّۋەن قاتلىمىدىكىلەر ياكى كەمبەغەللەر كوّپ تۇغۇپ كوّپىيىپ، ئاخىرىدا كەمبەغەللەر ھوّكۈمدار ئورۇنغا چىقىۋالغان ئەھۋاللار كوّپ.

3. تارىخ ۋە مىللەت

يەر شارىدا تېرىسى ھەر خىل رەڭلىك كىشىلەردىن تەخمىنەن ئىككى مىليارد ئادەم ياشايدىغان بولۇپ، ئاق تەنلىكلەردىن بولسا 900 مىليون ئادەم بار. كومتې گوبىنيۇ (Comte Joseph-Arthur de Gobineau) ئوّزىنىڭ 1853-1855-يىللىرى ئېلان قىلغان بىر ئەسىرىدە مۇنداق بىر ھوّكۈمنى ئوتتۇرىغا قويغان: ئىنسان نەسلى توپ يىلتىزدىن ئوخشىمىغان ئىرق ياكى ئوخشىمىغان مىللەتلەردىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئۇلار جىسمانىي تۈزۈلۈشى، روھىي قابىلىيىتى ۋە خاراكتېردىكى سۈپەتلىرى جەھەتتىن بىر-بىرىگە ئوخشىمايدۇ، ھەمدە ئارىيان مىللىتى تەبىئىي ھالدا باشقا ھەممە مىللەتلەردىن ئۈستۈن ئورۇندا تۇرىدۇ. ئۇنىڭ قارىشىچە، مۇھىت جەھەتتىكى پايدىلىق شارائىتلار مەدەنىيەتلىشىش دەرىجىسىنىڭ ئوّسۈشىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيدۇ. مەسىلەن، مىسىر ۋە يېقىن شەرقنىڭ مەدەنىيەتلىشىشىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن دەريا-ئوّستەڭلەرگە ئوخشاش پايدىلىق مۇھىت شىمالىي ئامېرىكىدىكى ئىندىيانلىقلاردا ھېچقانداق مەدەنىيەت بەرپا قىلىپ بېرەلمىگەن. تۈزۈم-قۇرۇلمىلار (institutions) مۇ مەدەنىيەتلىشىشنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرەلمەيدۇ. يەنى، مەدەنىيەتلىشىش رەڭگارەڭ قۇرۇلما-تۈزۈم ئىچىدە تەرەققىي تاپقان بولۇپ، بۇلارنىڭ مىسالى سۈپىتىدە پادىشاھلىق تۈزۈمىدىكى مىسىر بىلەن «دېموكراتىيە» تۈزۈمىدىكى ئافېنا (Athens) نى تىلغا ئېلىش مۇمكىن. بىر خىل مەدەنىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشى، مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇشى، ئاجىزلىششى ۋە گۇمران بولۇشىنى شۇنىڭ ئىگىسى بولغان ئىرقنىڭ تەبىئىي ساپاسى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئۈستۈن ئورۇندا تۇرىدىغان بىر مىللەتنىڭ چېكىنىشىنى ئۇ مىللەت ئەزالىرىنىڭ ئوّز مىللىتىدىن چەتنىشى ۋە توّۋەن ئورۇندا تۇرىدىغان مىللەت كىشىلىرى بىلەن توي قىلىشقا ئوخشاش سەۋەبلەر كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. يەنى، كۈچلۈك مىللەت كىشىلىرى، بېسىۋالغان زېمىندىكى يەرلىك كىشىلەر بىلەن توي قىلىش ئارقىلىق ئاجىزلىشىپ كەتكەن ئەھۋاللار كوّپ كوّرۈلىدۇ. بۇنىڭ مىسالى سۈپىتىدە ئىندىيانلىقلار بىلەن توي قىلماي ئوّزىنىڭ كۈچلۈك ھالىتىنى ساقلىغان ئامېرىكىلىق ۋە كانادالىقلار بىلەن، ئىندىيانلىقلار بىلەن توي قىلىپ ئاجىزلىشىپ كەتكەن لاتىن ئامېرىكا مىللەتلىرىنى تىلغا ئېلىش مۇمكىن.

ئاربلاشما مىللەتلەردىن تۈغۇلغان كىشىلەرلا «ھەممە مىللەت بىر-بىرى بىلەن قېرىنداش» دېيىش ئارقىلىق مىللەتلەر باراۋەرلىكىنى تەشەببۇس قىلىدۇ. كۈچلۈك مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى ئىرق مەسىلىسىگە ناھايىتى ئەھمىيەت بېرىدىغان بولۇپ، ئۆز مىللىتىنىڭ سىرتىدىكى كىشىلەر بىلەن توي قىلىشتىن ساقلىنىدۇ.

يۇقىرىدا بايان قىلىنغىنى كومتې گوبىنيۇنىڭ قاراشلىرى.

1899-يىلى، ئۆيىنى گېرمانىيەدە تۇتقان ئەنگلىيەلىك يازغۇچى خيۇستون چامبېرلېين (Houston Stewart Chamberlain) «19-ئەسىرنىڭ ئاساسلىرى» دېگەن ئەسەرنى ئېلان قىلىپ، ئىجادكار ئىرقنىڭ دائىرىسىنى ئارىيانلاردىن تيۇتون (Teutons) لارغا تارايتتى. ئۇ، ئەيسا پەيغەمبەر گېرمانلىق بولۇشى مۇمكىن، دەپ ئويلىغان، ھەمدە «ئەيسا پەيغەمبەر يەھۇدىي مىللىتىدىن» دەيدىغانلارنى ياكى بىلىمسىز كىشىلەر ۋە ياكى سەممىيەتسىز كىشىلەر، دەپ ھېسابلىغان. باشقا كۆپ ساندىكى داڭلىق ئەربابلارمۇ گېرمانلىقلارنى ھازىرقى زامان ئادەملىرى ئىچىدىكى ئەڭ ئۇلۇغ مىللەت، دەپ جاكارلىغان. ئادولف گىتلېرمۇ مۇشۇنداق چۈشەنچە ئاساسىدا گېرمانلىقلارنى يەھۇدىيلارنى پۈتۈنلەي قىرىپ تۈگىتىپ، پۈتۈن ياۋروپانى بويسۇندۇرۇش نىشانىغا باشلىغان.

مادىسون گرانت (Madison Grant) ئىسىملىك ئامېرىكىلىق يازغۇچى ئۆزىنىڭ 1916-يىلى ئېلان قىلغان «بىر ئۇلۇغ مىللەتنىڭ ئۆتۈپ كېتىشى» ناملىق ئەسىرىدە، مەدەنىيەتلىشىش تارىخىنىڭ بارلىق ئۇتۇقلىرىنى ئارىيانلىقلار ئىچىدىكى «نوردىكس» (Nordics) دېگەن بىر قوۋم ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن، دەپ جاكارلىدى. شۇنداقلا تارىختا بولۇپ ئۆتكەن كۈچلۈك ئىرق كىشىلىرىنىڭ كۆپ زېمىنلارنى ئىگىلىۋېلىش ۋەقەلىرىنىڭ ھەممىسىدە نوردىك ئىرق كىشىلىرىنىڭ بىۋاستە ياكى ۋاستىلىك تۆھپىسى بارلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇنىڭ قارىشىچە، نوردىك ئىرقىدىن بولغان ۋاراڭگىيان (Varangians) لار رۇسىيەنى بويسۇندۇرۇپ، ئۇنىڭغا 1917-يىلىغىچە ھۆكۈمرانلىق قىلغان، ھەمدە نوردىك ئىرقىدىن بولغان ئىنگلىزلار ئامېرىكا ۋە ئاۋستىرالىيەنى مۇستەملىكە قىلىپ، ھىندىستاننى بويسۇندۇرۇپ، ئاسىيادىكى ئاساسلىق پورتلارنىڭ ھەممىسىگە ئۆزلىرىنىڭ قاراۋۇللىرىنى ياساپ چىققان.

گرانتنىڭ قارىشىچە، نوردىك قوۋمى بىزنىڭ دەۋرىمىزگە كەلگەندە ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىق ئورنىدىن ۋاز كەچكەن.

يۇقىرىقىدەك ئىلغار مىللەت نەزەرىيەسىنىڭ ئاجىزلىقلىرىنى بايقاش ئانچە تەس ئەمەس. مەسىلەن، خىتاي زىيالىيلىرى مىلادىدىن بۇرۇنقى 2000-يىلىدىن بۇگۈنگىچە بولغان ئۇزۇن تارىخىي دەۋرلەر ئىچىدە ئۆز مىللىتىدىن كۆپلىگەن سىياسىيون، كەشپىياتچى، ئارتىس، شائىر، ئالىم، پەيلاسوپ ۋە دانىشمەنلەر چىققانلىقىنى سۆزلەيدۇ. مېكسىكىلىق زىيالىيلار كولامبىيا دەۋرىدىن بۇرۇنقى ئامېرىكا قىتئەسىدە مايان، ئازتېك (Aztec) ۋە ئىنكان (Incan)

مەدەنىيەتلىرىنىڭ داگلىق بىنالىرىنى تىلغا ئالدۇ. ھىندىستانلىق زىيالىيلار، بىر تەرەپتىن، ئەيسا پەيغەمبەر دەۋرىدىن 1600 يىل بۇرۇنقى بىر ۋاقىتلاردا ئارىيان ئىرقىغا تەۋە كىشىلەرنىڭ شىمالىي ھىندىستانغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەنلىكىنى ئېتىراپ قىلسا؛ يەنە بىر تەرەپتىن، جەنۇبىي ھىندىستاندىكى قارا تەنلىك دراۋىدىك (Dravidic) ئىرقىدىن مەشھۇر بىناكارلار ۋە شائىرلار چىققانلىقىنى، ھىندىستانلىقلار ياسىغان مادرەس (Madras)، مادۇرا (Madura) ۋە ترىنچىنوپولى (Trichinpoly) بۇتخانىلىرى دۇنيادىكى ئەڭ مەشھۇر بىنالارنىڭ بىر قىسمى ئىكەنلىكىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. تارىخ بىلەن ئىنسان تېرىسىنىڭ رەڭگى ئوتتۇرىسىدا بىرەر باغلىنىش مەۋجۇت ئەمەس بولۇپ، تېرىسىنىڭ رەڭگى ھەر خىل بولغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسى پايدىلىق مۇھىت ئىچىدە يېڭى مەدەنىيەتنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرەلەيدۇ.

مىللەت نەزەرىيەسىنى پەقەت ئاق تەنلىكلەرگە ئىشلەتكەن تەقدىردىمۇ بىر قىسىم قىيىنچىلىقلار تۇغۇلىدۇ. سېمىتلار (يەھۇدىي-ئەرەبلەر) ئۆزلىرىنىڭ بابىلونىيە (Babylonia) ۋە ئىسلام قاتارلىق كۆپلىگەن مەدەنىيەتلەرنىڭ ياراتقۇچىسى ئىكەنلىكىنى تەكىتلەيدۇ. يەھۇدىيلار ئىنجىل ۋە

خىرىستىيان دىنىنى ياۋروپاغا بەرگەن، ھەمدە ... بەرگەن.

ئىلاۋە: مەن كىتابنىڭ مۇشۇ يېرىدىكى بىر مۇھىم جۈملىنى قىسقارتىۋەتتىم. قىزىقىدىغان ئوقۇرمەنلەرگە ئۇ جۈملىنى ئەسلىدىكى كىتابتىن ئوقۇۋېلىشنى تەۋسىيە قىلىمەن.

مۇسۇلمانلارمۇ تارىختا ئۆزلىرىدىن يېتىشىپ چىققان داگلىق ھۆكۈمدارلار، ئارتىسلار، شائىرلار، ئالىملار ۋە پەيلاسوپلارنى تىزىپ چىقالايدۇ. غەربىي ياۋروپا 565-1095-يىللىرى بىر «قاراڭغۇ دەۋر»نى ئۆز بېشىدىن ئۆتكۈزۈۋاتقاندا، مۇسۇلمانلار ئاق تەنلىكلەرنىڭ باغداتتىن تارتىپ كوردوۋا (Cordova) غىچە بولغان كۆپلىگەن زېمىنلىرىنى بويسۇندۇرۇپ، ئۇلارنى يېڭىچە مەدەنىيەت تۇسىگە كىرگۈزگەنلىكىنى سۆزلىيەلەيدۇ.

مىسىر، گرېتسىيە ۋە رىمنىڭ قەدىمكى مەدەنىيەتلىرىنىڭ يىلتىزى شەرقتە بولۇپ، ئۇلارنى جۇغراپىيەلىك پۇرسەتلەر ھەمدە ئىقتىسادىي ۋە سىياسىي تەرەققىياتلار ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن. ئۇلارنى ھەرگىزمۇ بىرەر مىللەت بەرپا قىلغان ئەمەس.

مېڭە بىلەن يۈز شەكلىنىڭ ياكى مېڭە بىلەن ئادەم ئېغىرلىقىنىڭ مۇناسىۋىتىنى ئۆلچەش ئارقىلىق مەدەنىيەتنى مىللەتكە باغلاشقا ئۇرۇنۇش قۇرۇق ئاۋارىچىلىكتىن باشقا نەرسە ئەمەس. ئافرىقىدىكى قارا تەنلىكلەرنىڭ ئۇلۇغ مەدەنىيەتلەرنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرەلمىگەنلىكى ئېھتىمال ھاۋا كلىماتى ۋە جۇغراپىيەلىك شەرت-شارائىتنىڭ يول قويمىغانلىقى سەۋەبىدىن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئورنىدا ئاق تەنلىكلەر بولغان بولسىمۇ ئوخشاش نەتىجە كېلىپ چىققان بولاتتى. مىڭلىغان ئىجتىمائىي توسالغۇلارنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا قارىماي، يېقىنقى 100 يىلدەك ۋاقىتنىڭ مابەينىدە ئامېرىكىدىكى كۆپلىگەن قارا تەنلىكلەر ھەر خىل كەسىپلەردە، سەنئەتتە ۋە ئەدەبىياتتا

يۇقىرى ئورۇنلارغا چىقتى.

مىللەتنىڭ تارىختا ئوينىغان رولى ھەققىدىكى كۆز قاراشلار ناھايىتى تۈۋەن سەۋىيەدىكى چۈشەنچىلەردىن باشقا نەرسە ئەمەس. تارىختا ئوخشىمىغان ئىنسان توپلىرى ئوخشىمىغان يۆنىلىشلەردىن بىر جايغا كېلىپ، قانلىرىنى، ئەنئەنىسىنى ۋە تۇرمۇش ئادەتلىرىنى بىر-بىرىنىڭكى بىلەن ياكى شۇ يەردىكى يەرلىك خەلقنىڭكى بىلەن ئارىلاشتۇرغان. بۇ خۇددى تۇغۇپ كۆپىيىش جەريانىدا ئىككى ئىنسان توپىنىڭ گېنلىرى جىنسىي مۇناسىۋەت ئارقىلىق ئۆزئارا ئارىلىشىپ كەتكەنگە ئوخشاش. ئوخشىمىغان ئىرقلارنىڭ مۇشۇنداق ئارىلىشىپ كېتىشى ئەسىرلەر جەريانىدا يېڭى ئىنسان نەسلى ياكى يېڭى مىللەتنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرىدۇ. بۇنداق يېڭى مىللەت ئۆزىگە خاس يېڭى مەدەنىيەتنى، يەنى، يېڭى چىراي شەكلى، يېڭى خاراكتېر، يېڭى تىل، يېڭى ئەدەبىيات، يېڭى دىن، يېڭى ئەخلاق ۋە يېڭى سەنئەتلەرنى بەرپا قىلىدۇ. مىللەت مەدەنىيەتنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرمەستىن، مەدەنىيەت مىللەتنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرىدۇ. ئەنگلىيەلىكلەر كۆچۈپ بارغان يەرلىرىنىڭ ھەممىسىگە ئۆزىنىڭ ئەنئەنىسىنى بىللە ئاپىرىپ، يېڭى ماكانىدا ئۆزىنىڭ بۇرۇنقى ئەنئەنىۋى كىيىملىرىنى كىيسە، ئۇلار ئاشۇ يېڭى يەردە يېڭى مەدەنىيەت پەيدا قىلغان بولمايدۇ. بەلكى ئۇلار يېڭى ماكاندا روھىغا قارىغاندا ئەنئەنىسىنى مۇكەممەلرەك ساقلىغان بولىدۇ. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئەنئەنىدىكى ئاشۇنداق پەرقلەر مۇھىتنىڭ تەسىرىگە يول بېرىدۇ. ئىسسىق بەلباغدا بىرقانچە ئەۋلاد ياشىغاندىن كېيىن شىمالدىكى مىللەتلەر ئۆزلىرىدە جەنۇبتىكى مىللەتلەرنىڭ خاراكتېرلىرىنى يېتىلدۈرىدۇ. شىمالغا كۆچۈپ بارغان جەنۇبلۇقلارنىڭ نەۋرىلىرى بولسا شىمالنىڭ مۇھىتىغا كۆنىدۇ.

مۇشۇنداق بىر نۇقتىدىن قارىغاندا، ئامېرىكىلىقلارنىڭ مەدەنىيىتى ھازىرمۇ مىللەتلەرنىڭ ئارىلىشىشى باسقۇچىدا تۇرۇۋاتقان بولىدۇ. 1700-يىلىدىن 1848-يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا ئامېرىكىنىڭ ھازىرقى فلورىدا ئىشتاتىنىڭ شىمالىدا ئاساسەن ئانگلو-ساكسون (Anglo-Saxon) لار ياشىغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئەدەبىياتى كونا ئەنگلىيەلىكلەر ئەدەبىياتىنىڭ يېڭى ئەنگلىيە تۇپرىقىغا كۆچۈپ كەلگەن نۇسخىسى سۈپىتىدە مەۋجۇت بولدى. 1848-يىلىدىن كېيىن، ئامېرىكىنىڭ ئىشكى ھەممە ئاق تەنلىكلەرگە ئېچىۋېتىلدى. شۇنىڭ بىلەن مىللەتلەر شالغۇتلىشىشىنىڭ يېڭى دولقۇنى باشلاندى. بۇ شالغۇتلىشىش جەريانى بۇنىڭدىن كېيىنكى بىرقانچە ئەسىرگىچە داۋام قىلىدۇ. مۇشۇنداق ئارىلىشىشتىن بىر يېڭى مىللەت ۋۇجۇدقا كەلگەندە، ئامېرىكىنىڭ ئۆز ئالدىغا بىر ئايرىم تىلى، ئايرىم يەرلىك ئەدەبىياتى، ۋە ئايرىم سەنئىتى ۋۇجۇدقا كېلىشى مۇمكىن. بۇ خىل نەتىجىنىڭ بىر قىسىم ئالامەتلىرىنى ھازىرمۇ كۆرگىلى بولىدۇ.

مىللەتنى يۇقىرى-تۆۋەن دەرىجىگە ئايرىيدىغان كىشىلەر ئىرقنىڭ كېلىپ چىقىش مەنبەلىرىگە ناھايىتى ئەھمىيەت بېرىدۇ. ئەمما ئاساسىي جەھەتتىن ئۇلارنىڭ ئۆزىمۇ، قوبۇل قىلغان تىل، كىيىم-كېچەك، ئۆرپ-ئادەت، ئەخلاق ۋە دىن قاتارلىق مەدەنىيەتلەرنىڭ مەھسۇلى. ئۇنداق كىشىلەرنى كەڭ كۆلەملىك مائارىپ تەربىيەسىدىن باشقا نەرسە داۋالىيالمايدۇ. تارىخىي بىلىملەر بىزگە شۇنى بىلدۈرىدۇكى، مەدەنىيەتلىشىش كۆپ خىل مىللەتلەرنىڭ ھەمكارلىشىشىدىن كېلىپ

چىققان بولۇپ، ئۇنىڭغا ئاساسەن ھەممە مىللەت تۆھپە قوشقان. مەدەنىيەت ھەممە مىللەتنىڭ مىراسى ۋە شاپائىتى (debt) بولۇپ، مەدەنىيەتلەشكەن ئىنسانلارنىڭ روھىنىڭ قانداقلىقى ئۆزىدىن باشقا ئورنى يۇقىرى ياكى ئورنى تۆۋەن ھەر بىر ئىنسانغا قىلغان مۇئامىلىسىدە نامايان بولىدۇ.

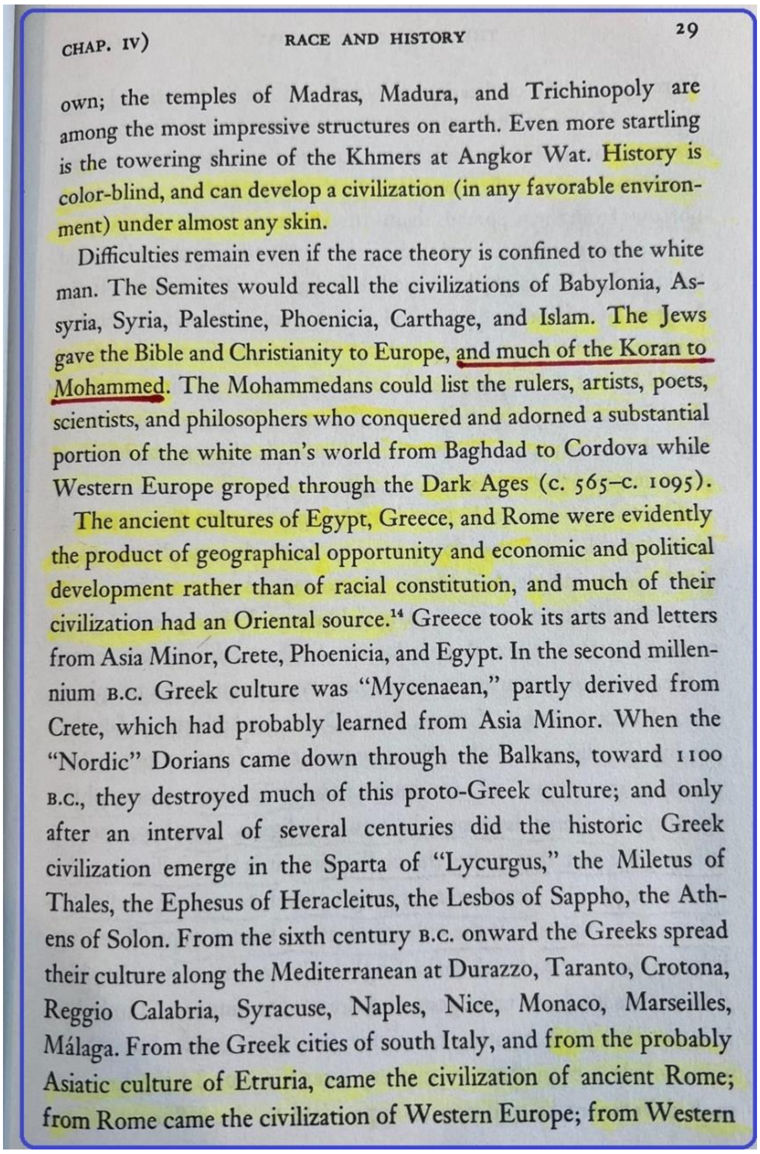
CHAP. IV) RACE AND HISTORY 29

own; the temples of Madras, Madura, and Trichinopoly are among the most impressive structures on earth. Even more startling is the towering shrine of the Khmers at Angkor Wat. History is color-blind, and can develop a civilization (in any favorable environment) under almost any skin.

Difficulties remain even if the race theory is confined to the white man. The Semites would recall the civilizations of Babylonia, Assyria, Syria, Palestine, Phoenicia, Carthage, and Islam. The Jews gave the Bible and Christianity to Europe, and much of the Koran to Mohammed. The Mohammedans could list the rulers, artists, poets, scientists, and philosophers who conquered and adorned a substantial portion of the white man's world from Baghdad to Cordova while Western Europe groped through the Dark Ages (c. 565–c. 1095).

The ancient cultures of Egypt, Greece, and Rome were evidently the product of geographical opportunity and economic and political development rather than of racial constitution, and much of their civilization had an Oriental source.[14] Greece took its arts and letters from Asia Minor, Crete, Phoenicia, and Egypt. In the second millennium B.C. Greek culture was "Mycenaean," partly derived from Crete, which had probably learned from Asia Minor. When the "Nordic" Dorians came down through the Balkans, toward 1100 B.C., they destroyed much of this proto-Greek culture; and only after an interval of several centuries did the historic Greek civilization emerge in the Sparta of "Lycurgus," the Miletus of Thales, the Ephesus of Heracleitus, the Lesbos of Sappho, the Athens of Solon. From the sixth century B.C. onward the Greeks spread their culture along the Mediterranean at Durazzo, Taranto, Crotona, Reggio Calabria, Syracuse, Naples, Nice, Monaco, Marseilles, Málaga. From the Greek cities of south Italy, and from the probably Asiatic culture of Etruria, came the civilization of ancient Rome; from Rome came the civilization of Western Europe; from Western

ئەسلىدىكى كىتابنىڭ مەن قىسقارتىۋەتكەن جۈملىسى بار بېتى مۇشۇ شۇ.

4. ئىنسان خاراكتېرى ۋە تارىخ

جەمئىيەت ئىدىئاللار ئاساسىدا قۇرۇلغان بولماستىن، ئىنسانلارنىڭ ماھىيىتى ئاساسىدا قۇرۇلغان بولۇپ، ئىنسانلارنىڭ ئاساسىي قانۇنى دۆلەتلەرنىڭ ئاساسىي قانۇنلىرىنى قايتىدىن يازىدۇ. ئۇنداقتا

«ئىنسانلارنىڭ ئاساسىي قانۇنى» دېگەن نېمە؟

بىز «ئىنسان ماھىيىتى ئىنسانىيەتنىڭ تۈپ مايىللىقلىرى ۋە ھېسسىياتلىرىدىن ئىبارەت» دەپ ئېنىقلىما بېرەلەيمىز. بىز ئەڭ ئاساسىي مايىللىقلارنى «تەبىئىي خۇسۇسىيەت» دەپ ئاتايمىز ھەمدە ئىنسانلارنىڭ تۇغما سۈپەتلىرى ئۈستىدە ئوخشىمىغان قاراشلارنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنىمۇ ئېتىراپ قىلىمىز. ئىنسان ماھىيىتىنى بىر «ئىنسان خاراكتېرى ئېلېمېنتلىرى جەدۋىلى» ئارقىلىق چۈشەندۈرگىلى بولىدۇ.

ئىلاۋە: كىتابنىڭ مەزكۇر قىسمىدا بىر «ئىنسان خاراكتېرى ئېلېمېنتلىرى جەدۋىلى» بار بولۇپ، ئۇنى ئۇيغۇرچىغا ئەسلىدىكى شەكلىگە ئوخشاش قىلىپ تەرجىمە قىلىش قىيىن ئىكەن. شۇڭا مەن ئۇنى بۇ يەرگە كىرگۈزمىدىم. قىزىقىدىغان ئوقۇرمەنلەر ئۇ جەدۋەلنى ئەسلىدىكى كىتابتىن كۆرۈۋېلىڭلار.

ئاشۇ جەدۋەل بويىچە بولغاندا، ئىنسانلارنىڭ ماھىيىتى ياكى ئىرسىيەت ئالتە ئىجابىي ۋە ئالتە سەلبىي تەبىئىي خۇسۇسىيەتتىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئۇلارنىڭ فۇنكسىيەسى ئىندىۋىدۇئالنى، ئائىلىنى، گۇرۇپپىنى ياكى ئىنسان نەسلىنى ساقلاپ قېلىشتىن ئىبارەت بولىدۇ. ئىنسانلارنىڭ ئىجابىي مىجەزلىرىدە ئىجابىي مايىللىقلار ئۈستۈن ئورۇندا تۇرسىمۇ، كۆپىنچە ئىندىۋىدۇئاللار ھاياتتىكى قىيىن ئۆتكەللەرگە يۈزلىنىش ياكى ئۇلاردىن ئۆزىنى قاچۇرۇشقا ئېلىپ بارىدىغان ئىككى خىل تەبىئىي خۇسۇسىيەتنىڭ ھەر ئىككىسى بىلەن تەڭ قوراللانغان بولىدۇ. ھەر بىر تەبىئىي خۇسۇسىيەت ئادەتلەرنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرىدۇ، ھەمدە ھېسسىياتلار بىلەن تەڭ مەۋجۇت بولىدۇ. ئۇلارنىڭ جۇغلانمىسى ئىنسان ماھىيىتىنى تەشكىل قىلىدۇ.

تارىختىن بۇيان ئىنسان ماھىيىتى قانچىلىك ئۆزگەردى؟ نەزەرىيە جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا، بەزى ئۆزگىرىشلەر بولدى. تەبىئىي تاللاش قانۇنىيىتى ئىنسان پسىخولوگىيەسى ۋە ئىنسان چىراي شەكلىگە مەلۇم تەسىرلەرنى كۆرسەتتى. ئەمما ھازىرغىچە مەلۇم بولغان تارىخ ئىنسان ئىش-ھەرىكىتىدە ئانچە كۆپ ئۆزگىرىش بولمىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ۋاستە ۋە قۇرۇلمىلار ئۆزگىرىدۇ، ئەمما ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچ ۋە ئېھتىياجلار ئۆزگەرمەيدۇ. يەنى، ھەرىكەت قىلىش ياكى سۈكۈتتە تۇرۇش، ئېلىش ياكى بېرىش، ئۇرۇشۇش ياكى چېكىنىش، باشقىلار بىلەن ئارىلىشىش ياكى ئۆز مەخپىيەتلىكىنى ساقلاپ يالغۇز ياشاش، جىنسىي مۇناسىۋەت جورىسىنى تۇتۇش ياكى ئۇنى رەت قىلىش، ئاتا-ئانىلىق رولىنى ئويناش ياكى ئاتا-ئانىلارنىڭ رولىنى رەت قىلىش قاتارلىق ئەھۋاللاردا ئۆزگىرىش بولمايدۇ. ئوخشىمىغان سىنىپلارمۇ ئىنسان ماھىيىتىدە ئوخشىمىغان ئۆزگىرىشلەرنى كەلتۈرۈپ چىقارمايدۇ. يەنى، كەمبەغەللەردىمۇ بايلار بىلەن ئوخشاش ئىمپۇلسلار بار بولىدۇ، ئەمما كەمبەغەللەردە ئۇلارنى ئىشقا ئاشۇرۇشتىكى پۇرسەتلەر ۋە قابىلىيەتلەر ئازراق بولىدۇ.

ۋاقتى خاتىرىلەنگەن تارىخ جەريانىدا ئىنسانلاردا بولغان ئۆزگىرىش ئىجتىمائىي ئۆزگىرىش بولۇپ،

بىيولوگىيەلىك ئۆزگىرىش ئەمەس. يەنى ئىنسانلار ئىنسان نەسلىدە مىراس قالدۇرۇپ ماڭغىلى بولىدىغان ئۆزگىرىشلەرنى ياساپ ماڭغان بولماستىن، كۆپىنچە ئەھۋالدا ئىقتىسادىي، سىياسىي، ئەقلىي ۋە ئەخلاقىي يېڭىلىقلارنى بەرپا قىلىپ ماڭغان، ھەمدە ئۇلارنى تەقلىد قىلىش، ئۆرپ-ئادەتكە ئايلاندۇرۇش ۋە ئوقۇتۇش ئارقىلىق ئىندىۋىدۇئاللارغا ۋە يېڭى ئەۋلادلارغا ئۆتكۈزۈپ بەرگەن. بىر ئىنسان گۇرۇپپىسىنىڭ ئۆرپ-ئادىتى ۋە ئەنئەنىسى ئاشۇ ئىنسان نەسلىنىڭ تۇرىگە ۋە مىراسىغا، ھەمدە ئاشۇ گۇرۇپپىغا تەۋە ئىندىۋىدۇئاللارنىڭ تەبىئىي خاراكتېرىگە ئاساسەن ۋۇجۇدقا كەلگەن بولىدۇ. ئۇلار ئاساسىي ۋە كۆپ تەكرارلانغان ئەھۋاللارغا ئاساسەن ئۆزلىرىنى تەڭشەشكە ھەر ۋاقىت تەييار تۇرىدۇ. يېڭى ۋە قېلىپلاشمىغان ئىنكاسلارنى تەلەپ قىلىدىغان يېڭى ئەھۋاللار يۈز بېرىپ تۇرىدۇ. شۇڭلاشقا يۇقىرى دەرىجىلىك ئورگانىزملاردىكى تەرەققىيات سىناق قىلىش ۋە يېڭىلاش قابىلىيىتىنى تەلەپ قىلىدۇ. بىر ئىنسان گۇرۇپپىسىنىڭ ئىجتىمائىي جەھەتتىكى تەدرىجىي تەرەققىياتىنى ئۇلارنىڭ ئۆرپ-ئادىتى بىلەن ئۇلارنىڭ كېلىپ چىقىش يىلتىزىنىڭ ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىشى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

«ئۇلۇغ ئىنسان»، «قەھرىمان» ۋە «دانىشمەن» دەپ ئاتىلىدىغان ئىجادكار ئادەم «تارىختا يېڭىلىق ياراتقان كىشى» لەر قاتارىدىن ئورۇن ئالىدۇ. ئۇ كىشى بەزىلەر ئېيتقاندەك «خۇدا» ئەمەس. ئۇ ئۆز زامانى ۋە ئۆز ماكانىدىن يېتىشىپ چىقىدىغان بولۇپ، ئۇ يەنە ھەر خىل تارىخىي ۋەقەلەرنىڭ مەھسۇلى ۋە سىمۋولى، ھەمدە ئۆز قوۋمىنىڭ ۋەكىلى ۋە ئاۋازى بولىدۇ. يېڭى ئىنكاس تەلەپ قىلىدىغان بەزى ئەھۋاللار رەسمىي يۈز بەرمىگەن ئەھۋالدا، ئىدىيەلىرى ۋاقتى كەلمىگەن ۋە ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولمايدىغان نەرسە سۈپىتىدە تۇرۇۋېرىدۇ. ئۇ كىشى بىر ئىش-ھەرىكەت قەھرىمانى بولغان ۋاقىتتا، ئۇنىڭ ئورنىغا بولغان ئېھتىياجلار ۋە كىرىزىسكە بولغان كۆپتۈرۈشلەر تەرەققىي قىلىپ، ئۇنىڭ ئورنى ۋە قۇدرىتى نورمال ئەھۋالدا پەقەت بىر يوشۇرۇن كۈچ بولۇپ تۇرۇۋېرىدىغان ھالەتتىن بىر دەرىجىدىن تاشقىرى دەرىجىگە ئۆستۈرۈلىدۇ. ئەمما ئۇ پەقەت بىر تەسىردىنلا ئىبارەت ئەمەس. ۋەقەلەر ئۇ ئارقىلىق ۋە ئۇنىڭ ئېتىراپىدا يۈز بېرىدۇ. ئۇنىڭ ئىدىيەلىرى ۋە قارارلىرى تارىخ بېتىدىن ئورۇن ئالىدۇ. چېرچىل (Churchill) غا ئوخشاش، ئۇنىڭ ناتىقلىقى بەزىدە خۇددى بىرەر مىڭ ھۆكۈمەتكە تەڭ كېلىشى مۇمكىن. ناپولېئونغا ئوخشاش، ئۇنىڭ يىراقنى كۆرەرلىكى، ئىستراتېگىيەسى ۋە تاكتىكىسى ھەر خىل ئۇرۇشلارنى غالىبىيەتكە ئېرىشتۈرۈپ، دۆلەتلەرنى قۇرۇشقا ئېلىپ بېرىشى مۇمكىن. ئەگەر ئۇ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ئوخشاش كىشىلەرنى رىغبەتلەندۈرۈش ۋاستىلىرىگە باي پەيغەمبەر بولىدىكەن، ئۇنىڭ سۆزلىرى بىر كەمبەغەل ۋە ناچار شارائىت ئىچىدە ياشاۋاتقان قوۋمغا بۇرۇن تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدىغان دەرىجىدىكى ئىرادە ۋە ھەيران قالارلىق كۈچ-قۇۋۋەت ئاتا قىلىشى مۇمكىن. پاستېيۇر (Pasteur)، مورس (Morse)، ئېدىسون، فورد، رايىت (Wright)، ماركس، لېنىن ۋە ماۋ زېدوڭ قاتارلىقلار سانسىزلىغان ۋەقەلەرنىڭ قوزغاتقۇچى كۈچى ۋە سانسىزلىغان نەتىجىلەرنىڭ تۆھپىكارلىرىدۇر.

بىزنىڭ خاراكتېر ئېلېمېنتلىرى جەدۋىلىمىزدە دورامچىلىق يېڭىلىق يارىتىشنىڭ قارشى تەرىپىدە تۇرىدۇ، ئەمما زۆرۈر ۋاقىتلاردا ئۇلار ئۆزئارا ياردەملىشىدۇ. باشقىلارغا بويسۇنۇش ماھىيىتىگە

ئگە كىشىلەر قابىلىيەتلىك ئىندىۋىدۇئاللار بىلەن بىرلىشىپ، بىر جەمئىيەتنىڭ تەرتىپىنى ۋە ھەرىكىتىنى ساقلايدۇ. شۇڭا كۆپ سانلىقنى تەشكىل قىلىدىغان بويسۇنغۇچىلار ئاز سانلىقنى تەشكىل قىلىدىغان يېڭىلىق ياراتقۇچىلارغا ئەگىشىدۇ. بۇ يېڭىلىق ياراتقۇچىلار بولسا مۇھىت ياكى ئۆزىنى ساقلاپ قېلىشنىڭ ئېھتىياجلىرىغا ماسلاشقان ھالدا ئىش كۆرىدۇ. كەڭ دائىرىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، تارىخ دېگىنىمىز ئاز سانلىقلارنىڭ توقۇنۇشىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. كۆپ سانلىقلار يەڭگۈچىلەرنى چاۋاك چېلىپ ئالقىشلايدۇ، ھەمدە ئىجتىمائىي تەجرىبىلەرنى ئىنسان ماتېرىيالى بىلەن تەمىنلەيدۇ.

شۇڭلاشقا ئەقىل-پاراسەت تارىختىكى كەم بولسا بولمايدىغان بىر خىل كۈچ بولۇپ، ئۇ ۋەيران قىلغۇچى كۈچمۇ بولالايدۇ. كىشىلەر ئوتتۇرىغا چىقارغان 100 خىل يېڭى ئىدىيە ئىچىدىكى 99 خىلى ئۇلار يېڭىلاشنى ئىستەۋاتقان ئەنئەنىۋى ئىنكاسلاردىن تۆۋەن ئورۇندا تۇرۇشى مۇمكىن. بىر جەمئىيەتنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرى ياكى قۇرۇلمىلىرى كۆپلىگەن ئەۋلادلارنىڭ تارىخ تەجرىبىخانىسىدىكى سىناقلىرى نەتىجىسىدە ۋۇجۇدقا كېلىدۇ. شۇنداق بولغاچقا ھەر قانداق بىر ئادەم، ئۇ مەيلى قانچىلىك ئەقىل-پاراسەتلىك ياكى بىلىملىك بولۇپ كەتسۇن، ئۆز ئۆمرىدە ئاشۇنداق ئۆرپ-ئادەتلەر ياكى قۇرۇلمىلارنى تولۇق چۈشىنىپ، ئۇلار ھەققىدە توغرا ھۆكۈم چىقىرىش ياكى ئۇلارنى رەت قىلىش دەرىجىسىگە يېتىپ بارالمايدۇ. جىنسىي مۇناسىۋەت يېشىغا توشقان بىر ياش ئۆزىگە قىز-ئوغۇل مۇناسىۋىتىدە تولۇق ئەركىنلىك بېرىلىشىنى ئىستەيدۇ. ئەگەر ئۆرپ-ئادەت، ئەخلاق ياكى قانۇن ئۇ ياشنى چەكلەپ تۇرمايدىكەن، ئۇ ئۆز ھاياتىنى ۋەيران قىلىۋېتىشى مۇمكىن. سەۋەبى ئۇنداق ياشلار تېخى يېتەرلىك دەرىجىدە پىشىپ يېتىلمىگەن بولۇپ، جىنسىي مۇناسىۋەتنىڭ بىر ئوت دەرياسىغا ئوخشايدىغانلىقىنى، ئۆزلىرىنى ۋە ئۆزلىرى تەۋە ئىنسان گۇرۇپپىسىنى ۋەيران قىلىۋەتمەسلىك ئۈچۈن، ئۆزلىرىدىكى جىنسىي مۇناسىۋەت ئىستىكىنى يۈزلىگەن چەكلىمە سىزىقى ئىچىدە بېسىپ تۇرۇشى ۋە سوۋۇتۇپ تۇرۇشى زۆرۈر ئىكەنلىكىنى بىلمەيدۇ.

شۇڭلاشقا ئۆزگىرىشلەرنى قوبۇل قىلالمايدىغان كونسېرۋاتىپ كىشىلەر ئۆزگىرىشلەرنى تەشەببۇس قىلىدىغان رادىكال كىشىلەر بىلەن ئوخشاش دەرىجىدە، ھەتتا ئۇلاردىنمۇ كۆپ يۇقىرى دەرىجىدە قىممەتلىك كېلىدۇ. يېڭى ئىدىيەلەردىن بىر قىسىم كىشىلەر پايدىلىنىدۇ، شۇڭا ئۇلارنى ئاڭلاپ بېقىش ناھايىتى مۇھىم. شۇنىڭ بىلەن بىللە يېڭى ئىدىيەلەرنى توسۇش، قارشى تۇرۇش ۋە مەنسىتمەسلىك ئەلگەكلىرىدىن ئۆتۈشكە مەجبۇرلاشمۇ ئوخشاشلا مۇھىم. يەنى، يېڭى ئىدىيەلەرنىڭ ئىنسان ھاياتىدا رەسمىي رول ئېلىشىغا يول قويۇشتىن بۇرۇن ئۇلارنى چوقۇم ئاشۇنداق سىناقلاردىن ئۆتكۈزۈش كېرەك. چوڭلار ياشلارنى چەكلەپ تۇرۇشى، ھەمدە ياشلار چوڭلارنى بىلىپ تۇرۇشى كېرەك. ئاشۇنداق سۈركىلىش جەريانى ئارقىلىق بىر ئىجادىي بەرداشلىق بېرىش كۈچى، ئىلگىرى سۈرۈلگەن تەرەققىيات، يوشۇرۇن ۋە ئاساسىي بىرلىك، ۋە ئومۇمىي قوۋم ھەرىكىتى ۋۇجۇدقا كېلىدۇ.

(داۋامى بار)